

گورستان مکانی عمومی برای دفن مردگان است که فضاهایی را برای شستشو، کفن و دفن میت، گزاردن نماز میت و برگزاری مراسم سوگواری دربر می‌گیرد. گورستان بخشی از تجهیزات عمومی روستاهاست. اهمیت معنوی گورستان در اذهان عمومی و اثرات آن بر روان ساکنان و محیط زیست و بهداشت روستا، اهتمام جدی در ایجاد، نگهداری و توسعه آن را براساس مقررات و ضوابط فنی و عرفی، می‌طلبد. از آنجا که این مکان عمومی متعلق به همگان است، دهیاری‌ها و شوراهای اسلامی روستا باید به نمایندگی از عموم ساکنان روستا، وظیفه هدایت و نظارت و برنامه‌ریزی امور مرتبط با گورستان را بر عهده بگیرند.

به طور کلی همه روستاهای ایران برای دفن مردگان خود از گورستان استفاده می‌کنند. این گورستان گاهی منحصر به یک روستا و گاهی مشترک بین چند روستای نزدیک به هم است. وظایف دهیاری و شورای اسلامی در ارتباط با گورستان شامل ایجاد گورستان جدید در روستاهای فاقد گورستان یا توسعه و یا بهسازی و ساماندهی گورستان‌های موجود در روستاهاست. بر این اساس، راهنمای حاضر به مهمترین محورهای فعالیت دهیاری‌ها در برنامه‌ریزی امور مرتبط با گورستان شامل مکان‌یابی، طراحی، تجهیز و مدیریت گورستان می‌پردازد. به هریک از این محورها در ادامه به تفکیک پرداخته خواهد شد.

۱. مکان‌یابی گورستان

مکان‌یابی به معنی انتخاب محل مناسب برای ایجاد گورستان یا توسعه آن است. با توجه به اثرات زیست محیطی و اجتماعی گورستان، دقت در انتخاب مکان مناسب برای گورستان اهمیت زیادی دارد. در مکان‌یابی گورستان باید بررسیهای مختلفی در زمینه اندازه مطلوب گور، ویژگی‌های فیزیکی خاک گورستان، تعداد جمعیت کنونی و برآورد جمعیت آینده روستا، وضعیت اقلیمی روستا، آسیب‌پذیری منابع آب (جاری و زیرزمینی)، خاک و محدودیتهای شرعی و عرفی انجام شود تا گورستان در مطلوبترین نقطه روستا که بیشترین مزایا و کمترین معایب را دارد، ایجاد شود. مهمترین محورهای بررسی در مکان‌یابی گورستان به شرح زیر است:

۱-۱. وسعت زمین مورد نیاز گورستان

وسعت گورستان بستگی به میزان نیاز جامعه روستایی به گورستان دارد. وسعت مورد نیاز برای گورستان از طریق تعیین تعداد جمعیت در وضع موجود و افق طرح و متوسط زمین مورد نیاز هر فرد در فضای گورستان، تعیین می‌شود. در برنامه‌ریزی‌های کالبدی شهری و روستایی برای تعیین مقدار زمین مورد نیاز هر کاربری نظیر گورستان از مقادیر سرانه زمین استفاده می‌شود. این مقدار سرانه زمین بیانگر مقدار مطلوب زمین مورد نیاز هر فرد از جامعه مورد مطالعه مانند روستا است. مقدار سرانه زمین گورستان برای جوامع شهری و روستایی برابر ۵۰ سانتی‌متر تعیین شده است. محاسبه مقدار زمین مورد نیاز گورستان براساس سرانه‌کاربری گورستان از طریق رابطه زیر تعیین می‌شود.

سرانه کاربری گورستان × تعداد جمعیت = وسعت مطلوب گورستان

در این رابطه، تعداد جمعیت، بیانگر تعداد جمعیت روستا در افق طرح است. تعیین افق طرح یا مدت زمان دوره برنامه‌ریزی گورستان به شرایط محلی روستاها بستگی دارد ولی مناسب است که طول این دوره ۲۰ سال در نظر گرفته شود. بنابراین با محاسبه تعداد جمعیت روستا در افق طرح و ضرب آن در سرانه کاربری زمین، می‌توان به اندازه زمین برای ایجاد گورستان یا توسعه آن دست یافت. در طرح هادی روستایی، میزان جمعیت روستاها در افق ۱۰ ساله طرح تعیین می‌شود، علاوه بر این مساحت مطلوب گورستان نیز در این طرح ذکر می‌شود.

روش ساده‌تر برای محاسبه زمین مورد نیاز گورستان، بررسی میزان مرگ و میر در روستا در طول چند سال گذشته است. با محاسبه میانگین تعداد مرگ و میر در روستا در گذشته و در نظر گرفتن همین مقدار برای سال‌های آینده به عنوان تعداد جمعیت واقعی استفاده کننده از گورستان و تعیین متوسط مساحت هر گور می‌توان به زمین مورد نیاز برای بخش حفر گور از کل گورستان دست یافت. این روش در رابطه زیر نشان داده می‌شود.

طول دوره برنامه‌ریزی × مساحت مطلوب گور × تعداد سالهای مورد بررسی ÷ تعداد مرگ و میر در سالهای ۰۰ = مساحت مطلوب گورستان.

بر اساس تجارب برنامه‌ریزی شهری و روستایی، استفاده از روشهای یاد شده به دلیل عدم دخالت عوامل موثر دیگر در تغییرات مقدار جمعیت روستا در آینده، همواره به نتیجه مناسب نمی‌انجامد ولی به دلیل نیاز هر برنامه‌ریزی کالبدی به پیش‌بینی مقدار جمعیت، استفاده از این روشهای محاسباتی اجتناب‌ناپذیر است.

۱-۲. توجه به جهت توسعه کالبدی روستا

گورستان از جمله کاربری‌های زمین در روستاست که با بسیاری از کاربری‌های دیگر روستا، ناسازگار است. بنابراین در مکان‌یابی گورستان باید توجه داشت که مکان گورستان در مسیر توسعه آینده روستا قرار نگیرد. چرا که در آینده در میان بافت روستا قرار خواهد گرفت و مشکلات بهداشتی، روانی و اجتماعی خاصی را پدید خواهد آورد. تعیین جهات توسعه روستا از طریق شناسایی بخشهایی از روستا که در طول چند سال گذشته ساخت و ساز زیادی در آن صورت گرفته و تمایل زیادی به خرید زمین و سکونت در آن بخش وجود دارد، امکان‌پذیر است. طرح هادی روستا نیز جهات توسعه روستا را در آینده مشخص می‌کند. بنابراین گورستان باید در مکانی خلاف جهت توسعه روستا در آینده ایجاد شود و توسعه یابد.

۱-۳. فاصله گورستان از روستا

همچنان که ذکر شد، گورستان جزو کاربری‌های حساس و خاص روستاست که باید فاصله مناسبی از بافت کالبدی روستا داشته باشد. فاصله گورستان از روستا به اندازه‌ای مطلوب است که طی کردن مسیر آن به طور پیاده امکان‌پذیر باشد. از آنجا که حمل میت در بسیاری از روستاها بصورت سنتی و بدون استفاده از وسایل نقلیه انجام می‌شود، فاصله گورستان از روستا نباید خیلی طولانی باشد. براساس احکام شرعی نیز فاصله گورستان تا روستا باید به اندازه‌ای باشد که موجب شکسته شدن نماز و باطل شدن روزه مراجع‌کنندگان به گورستان نشود.

۱-۴. خاک گورستان

گورستان محل دفن و تجزیه شدن اجساد انسان‌هاست که ممکن است به دلیل امراض مختلف، از دنیا رفته باشند. آلودگی‌های حاصل از تجزیه و پوسیدگی اجساد درون گورها از طرق مختلف می‌تواند بر محیط زیست و بهداشت روستا تأثیر منفی گذارد. یکی از این روشها، انتقال آلودگی به آب‌های زیرزمینی است. عمق گورها سبب می‌شود که فاصله بین سطح آب زیرزمینی و منابع آلوده‌کننده در گورستان کاهش یابد و انتقال آلودگی به آب‌های زیرزمینی سریع‌تر صورت گیرد. آب‌های حاصل از بارندگی بر سطح گورها مهمترین عامل پراکندگی آلودگی‌های ناشی از تجزیه اجساد به سمت آب‌های زیرزمینی است. بنابراین هرچه آب کمتری به داخل گورها نفوذ کند، امکان انتشار آلودگی‌ها نیز کاهش می‌یابد. خاک‌های رسی- شنی به دلیل سفت‌شدگی در هنگام جذب رطوبت، آب کمتری را از خود عبور می‌دهد و در مقابل زمینهای شنی به دلیل تخلخل زیاد، آب را به سرعت به داخل زمین نفوذ می‌دهند. زمین‌های باتلاقی، سنگلاخ و شورزار، بافت مناسبی برای محافظت اجساد در برابر نفوذ آب ندارند. در انتخاب مکان گورستان، به قابلیت رشد گیاهان در خاک گورستان نیز توجه شود تا ایجاد و توسعه فضای سبز در گورستان امکان‌پذیر شود.

۱-۵. شیب زمین گورستان

شیب عامل مهمی در هدایت و تخلیه آب‌های جاری بر سطح گورستان در هنگام بارندگی است. علاوه بر این شیب زیاد تند زمین نیز موجب سرعت جریان آب و فرسایش، تخریب گورستان می‌شود. بنابراین آسیب گورستان به اندازه‌ای می‌باشد که هم موجب تخلیه سریع آب جاری شود و هم موجب فرسایش خاک سطحی گورستان و تخریب گورها شود. از مکان‌یابی گورستان در حاشیه رودخانه‌های فصلی و دائمی، نقاط پست و گود و دامنه‌های پرشیب کوه‌ها که موجب ناپایداری زمین گورستان می‌شود، اجتناب گردد.

۱-۶. فاصله گورستان از منابع آب

با وجود دقت زیاد در انتخاب مکان گورستان، باز امکان انتشار آلودگی‌های مختلف از گورستان به سمت منابع آب وجود دارد. بنابراین مناسب است که گورستان در زمین‌های بلند که فاصله زیادی با سطح آب‌های زیرزمینی دارند و در مکان‌هایی دور از چاه‌های تأمین آب آشامیدنی و سرچشمه یا مسیر قنات روستا قرار گیرد.

۱-۷. موقعیت گورستان نسبت به جهت وزش بادهای

باد یکی از عوامل انتشار آلودگی‌های گورستان بخصوص بوهای نامطبوع و متعفن است. بنابراین گورستان نباید در مسیر وزش بادهای غالب به سمت روستا قرار گیرد. باد غالب به بادی اطلاق می‌شود که در بیشتر روزهای سال می‌وزد یکی از بادهای غالب در ایران، از سمت غرب می‌وزد و بیشترین وزش آن نیز در فصول دارای بارندگی سال مشاهده می‌شود. علاوه بر این بادهای محلی زیادی در کشور وجود دارد که شناخت آنها از طریق استفاده از بادنما یا رجوع به تجارب ساکنان و بخصوص کشاورزان امکان‌پذیر است.

۱-۸. همجواری گورستان با سایر کاربری‌ها

گورستان تأثیرات منفی گوناگونی بر کاربری‌های اطراف نظیر واحدهای مسکونی، آموزشی، کارگاه‌های تولید مواد غذایی، پارک‌ها و محل تجمع عمومی دارد. بنابراین در مکان‌یابی گورستان، رعایت فاصله مناسب این کاربری از سایر کاربری‌های ناسازگار در روستا ضروری است. در مقابل مکان‌های مذهبی نظیر امامزاده‌ها، سازگاری مطلوبی با گورستان دارند.

۱-۹. مالکیت زمین گورستان

بر اساس احکام شرعی، دفن میت در زمین‌های غصبی و زمین‌هایی که وقف اموری غیر از دفن میت شده‌اند و نیز زمینهای بلا تکلیف جایز نمی‌باشد. در سایر زمین‌ها، امکان ایجاد گورستان وجود دارد.

۲. طراحی گورستان

طراحی به معنی شکل دادن، نظم آفریدن و آماده کردن گورستان به منظور بالا بردن کارایی و قابلیت بهره‌برداری حداکثر از فضای تخصیص یافته به گورستان است. طراحی گورستان شامل فعالیت‌ها و اقدامات گوناگونی است که مهمترین آنها در ادامه بیان می‌شوند.

۲-۱. مشخص کردن زمین گورستان

برای تفکیک و مرزبندی گورستان در بین سایر زمین‌ها، از روشهای مختلف حصارکشی استفاده می‌شود. جنس مصالح به کار رفته در ساخت حصار می‌تواند مصالح ساختمانی، درختچه‌ها، درختان، نرده فلزی و چوبی، باشد. ارتفاع مطلوب حصارهای ثابت و غیردرختی بین ۱/۵-۱ متر در نظر گرفته می‌شود. حصارهای سبز بر زیبایی گورستان و تلطیف هوای آن می‌افزایند. ورودی گورستان نیز در نزدیکترین قسمت گورستان به روستا و یا مناسبترین بخش برای استفاده از وسایل نقلیه تعیین شود.

۲-۲. تخصیص فضاها در گورستان

در گورستان فضاها مختلفی برای شستشوی میت، برگزاری نماز، دفن میت و سوگواری مورد نیاز است. تعیین فضای مناسب برای انجام هر یک از این فعالیتها، قبل از بهره‌برداری از گورستان ضروری است. چرا که تغییر تقسیمات فضایی گورستان پس از حفر گورها و یا ساخت تجهیزات دیگر، مشکلاتی به همراه خواهد داشت. در این مرحله نحوه آرایش فضاها در درون گورستان تعیین می‌شود. به این معنی که قبرها در کجا حفر شوند، غسلخانه در کجا ساخته شود، چه بخشی از گورستان به محل برگزاری نماز و انجام مراسم سوگواری تخصیص یابد، مصالح ساختمانی مازاد بر نیاز در کجا ذخیره شوند و .... در آرایش فضایی گورستان، محل نصب تجهیزات روشنایی، آب‌آشامیدنی، سکوی نشستن مراجع‌کنندگان نیز تعیین می‌شود.

۲-۳. محوطه‌سازی در گورستان

محوطه‌سازی گورستان شامل تسطیح زمین، شیب‌بندی، جدول‌گذاری، کف‌سازی و ایجاد تأسیساتی مانند لوله کشی آب و شبکه روشنایی است. در کنار این کارها در نظر گرفتن سکوهایی برای نشستن و سایه‌بان نیز در ساماندهی محوطه گورستان می‌تواند مفید باشد. همچنین لازمست برای دسترسی افرادی که با خودرو به گورستان می‌آیند تدابیر لازم در نظر گرفته شده و جای مناسبی برای پارک خودرو آنها ایجاد شود.

۲-۴. ایجاد فضای سبز در گورستان

با توجه به آنکه رنگ سبز آرامش‌بخش است و آرام روحی را کاهش می‌دهد. می‌توان با استفاده از درختان و گیاهان زینتی محیط گورستان را زیبا سازی نمود. کاشت درختان در گورستانها علاوه بر زیبایی و آراستگی محیط، می‌تواند بعنوان سایه‌بان نیز مورد استفاده قرار گیرد. برای جدا کردن قطعات و نشانه‌گذاری گورها می‌توان از درختان استفاده کرد. بهتر است از درختان میوه‌دار (مثمر) در گورستانها استفاده نشود.

۳. تجهیزات گورستان

تجهیز گورستان به معنی فراهم کردن امکانات و تجهیزات مناسب و لازم برای شستشوی میت، حفر و ساخت گور، پذیرایی از تشییع‌کنندگان و سوگواران و اقدامات دیگر است. غسلخانه مهمترین فضای تجهیزاتی در گورستان است که نقش زیادی در حفظ بهداشت عمومی و محیط زیست دارد. غسلخانه مکانی برای شستشو و کفن میت است که برای رعایت مقررات بهداشتی و محافظت از محیط زیست روستا در برابر انواع آلودگی‌های مرتبط با کفن و دفن میت در گورستان ساخته می‌شود. در روستاهایی که فاقد غسلخانه هستند، شستشوی میت در منازل یا محل آب‌های جاری و مظهرچشمه‌ها و قنات‌ها صورت می‌گیرد که پیامدهای بهداشتی نامناسبی را به همراه دارد. با توجه به اهمیت غسلخانه، مطلوب است که ساخت آن در اولویت قرار گیرد. لوله‌کشی آب از دیگر تجهیزات گورستان است که برای شستشوی میت، آشامیدن و آبیاری فضای سبز و ساخت گورها استفاده می‌شود. هر گورستان باید دارای امکان دسترسی سریع و راحت به آب مورد نیاز باشد. منابع آب قابل استفاده می‌تواند چاه، آب لوله‌کشی روستا یا منبع ذخیره آب در گورستان باشد. از دیگر تجهیزات گورستان می‌توان به دستشویی عمومی، روشنایی، سطل جمع‌آوری مواد زاید (زباله)، پارکینگ خودرو، وسایل صوتی و سکوهایی برای نشستن اشاره کرد.

۴. مدیریت امور گورستان

دهیاری‌ها به نمایندگی از عموم ساکنان روستاها می‌توانند نقش مهمی در مدیریت امور مربوط به گورستان داشته باشند. بر اساس مصوبه «اساسنامه، تشکیلات و سازمان دهیاری‌ها» ایجاد و سازماندهی غسلخانه و گورستان و تهیه وسایل حمل اموات و مراقبت در انتظام امور آنها جزو وظایف دهیاری‌ها در ارتباط با گورستان، غسلخانه و دفن میت در روستا محسوب شده است. در چارچوب این وظیفه، دهیاری‌ها می‌توانند اقدامات گوناگونی را برای ساماندهی و انتظام امور مربوط به گورستان انجام دهند. بعضی از زمینه‌های فعالیت دهیاری‌ها در ارتباط با گورستان به شرح زیر است.

۴-۱. صدور جواز دفن

بر اساس "آیین‌نامه مرده شویخانه و گورستانها" (مصوب ۱۳۱۹) صدور جواز دفن در محدوده شهرها بر عهده شهرداریهاست. در روستا نیز امر دفن با نظارت و اطلاع دهیاری باید صورت پذیرد تا دهیاران در دادن گزارش به دستگاههای مسئول با دقت بیشتری اقدام کنند. هر دهیاری بر اساس وظایف مندرج در "اساسنامه تشکیلات و سازمان دهیاریها"، موظف است که آمار متوفیات را به اداره ثبت احوال ارائه نماید. بنابراین لازمست که مشخصات فرد متوفی ثبت و باین اداره گزارش شود.

۴-۲. ایجاد تسهیلات و تجهیزات لازم در گورستان

دهیاری می‌تواند لوازم مورد نیاز برای دفن میت و ساخت گورها نظیر تابوت، بیل و کلنگ، آجر، سنگ و آهک را به مقدار کافی در گورستان ذخیره نماید. همچنین می‌تواند برای مقابله با شرایط بحرانی و غیر منتظره، چند قبر آماده را در گورستان ذخیره کند. علاوه بر این دهیاری‌ها می‌توانند امکانات و تسهیلات مناسبی را نظیر آب آشامیدنی، ظروف جمع‌آوری زباله، دستشویی عمومی، سایه‌بان، سکوهایی برای نشستن و روشنایی، در گورستان فراهم نماید.

۴-۳. ثبت و شماره‌گذاری قبور

برای نظم بخشیدن به اطلاعات گورستان می‌توان نقشه‌ای از آن تهیه کرد و شماره هر قبر را بر روی آن نشان داد. پس از آن می‌توان اطلاعات مربوط به فرد دفن شده در هر قبر بر اساس شماره آن ثبت و مرجع با ارزشی برای آیندگان فراهم کرد.

۴-۴. ارتقاء کیفیت محیطی گورستان

فضای گورستان مانند سایر فضاهای عمومی روستا در حیطه نظارت دهیاری قرار دارد و دهیاری می‌تواند به کمک مردم در تنظیف، مراقبت از درختان و قطع علفهای هرز آن بکوشد. به علاوه گورستان مکان مناسبی برای کاشت درختان و ایجاد فضای سبز است.

۴-۵. انتخاب نام مناسب برای گورستان

قبرستان، گورستان، مزار، خاک، تربت، آرامگاه از جمله نامهایی است که در گوشه و کنار ایران بر مکان دفن مردگان گذاشته می‌شود. در سالهای اخیر نیز در شهرها نامهای زیبایی همچون باغ بهشت، باغ رضوان، بهشت زهرا (س)، بهشت رضا(ع) و باغ جنت به احترام قبور شهدا برای مشخص کردن گورستانها استفاده می‌شود. دهیاران می‌توانند با نظرخواهی از مردم و شورای اسلامی روستا، نام مناسبی برای گورستان روستای خود انتخاب کنند.

۴-۶. ارج‌گذاری به مقام شهدا

اکثر گورستان‌های روستایی کشور، میزبان گل‌های پرپر شده شهیدان هستند. دهیاری‌ها می‌توانند جهت ادای احترام به این شهیدان و خانواده‌های آنان، تمهیدات خاصی برای زیباسازی و ایجاد تمایز گور شهیدان انجام دهند.

۴-۷. حفظ آثار ارزشمند در گورستان

در برخی گورستان‌های روستایی، آثار ارزشمندی شامل مقابر اشخاص معروف، گورهای بسیار قدیمی، سنگ نوشته، اجسام هنری و سنگ گورهایی وجود دارد که حفظ آنها از خطر تخریب طبیعی و دستبرد و آسیب افراد، اهمیت زیادی دارد. دهیاری‌ها می‌توانند با شناسایی این ارزشها و گردآوری اطلاعات کامل درباره آنها، ضمن آگاه کردن مردم از اهمیت و ارزش این آثار ارزشمند، اقدامات لازم را برای تبلیغ ارزش آنها و حفظ آنها در برابر انواع آسیب‌ها انجام دهند.

۴-۸. ایجاد امکانات برای اقلیت‌های مذهبی

در بعضی روستاهای کشور، علاوه بر مسلمانان، گروه‌های دینی- مذهبی دیگری نیز زندگی می‌کنند که آداب و رسوم خاصی در ارتباط با کفن و دفن مردگان خود دارند. دهیاری‌ها می‌توانند برای احترام گذاشتن به آداب و رسوم خاص آنها، امکانات لازم را برای ایجاد گورستان اختصاصی یا تخصیص بخشی از گورستان روستا به مردگان این گروه‌ها فراهم نمایند.

۴-۹. بهره‌گیری از همیاری عمومی در اداره گورستان

گورستان مکانی مورد احترام و توجه برای همه ساکنان روستاهاست. در اکثر روستاها، عموم مردم و بخصوص خانواده آخرین متوفی دفن شده در گورستان، نقش مهمی در پاکیزگی و نگهداری گورستان ایفا می‌کنند. با توجه به زمینه همکاری خودجوش عمومی در زمینه وقف زمین برای ساخت گورستان، نگهداری از محیط گورستان، احداث غسلخانه، حفر و ساخت گور و شستشو و کفن میت، دهیاری‌ها می‌توانند به عنوان هماهنگ‌کننده و هدایتگر فعالیت‌های عمومی در ارتباط با گورستان باشند. مهمترین مساله‌ای که در نگهداری گورستان، کمتر مورد توجه عموم قرار می‌گیرد، رعایت مقررات بهداشتی و اقدامات پیشگیرانه در ارتباط با آلودگی منابع آب و خاک روستا است. در این موارد، دهیاری می‌تواند با راهنمایی عموم و آگاه کردن آنها از اهمیت رعایت مسایل بهداشتی و خطرات ناشی از عدم رعایت آنها در گورستان‌ها، مردم را در این زمینه‌ها آماده سازد. ***